

Mindaugas STROCKIS

*Vilniaus universitetas***GRAIKŲ IR LOTYNŲ KIRČIAVIMO ĮTAKA LIETUVIŲ KIRČIO ŽYMĖJIMUI****Kirčio ženklų kilmė**

Daugumos dabartinių kalbų kirčio ženklai kilę iš graikiškųjų¹, kuriuos, kaip skelbia Teodosijaus Aleksandriečio (IV–V a. po Kr.) liudijimas (L a u m 1928; S c h w y z e r 1939, 374), išrado Aleksandrijos filologas Aristofanas Bizantietis (257–180 m. pr. Kr.)². Tai v a d i n a m o j i a l e k s a n d r i e t i š k o j i k i r č i o n o t a c i j o s s i s t e m a. Joje vartojami trys kirčio ženklai: akūtas, gravis ir cirkumfleksas.

Akūtas, kaip ir dabar vartojamoje sistemoje, žymėjo kirčiuoto skiemens tono kiliamą³; turint galvoje rašymo kryptį iš kairės į dešinę, akūto ženklas (´) kildamas tarsi brėžia tono kitimo grafiką⁴.

Gravio ženklas (˘) atitinkamai vaizdavo tono kritimą ir buvo vartojamas nekirčiuotam skiemeniui žymėti. Iš mūsų laikus pasiekusių pavyzdžių atrodo, kad Aleksandrijos sistemoje gravis galėjo žymėti ne bet kurį nekirčiuotą skiemenį, o tik tam tikrus, ypač prieškirtinius skiemenis, kurių tonas buvo žemesnis nei likusių nekirčiuotų skiemenų⁵. Be to, paskutinio skiemens akūto alotonas, mūsų laikais žymimas graviu, buvo nežymimas visai. Kitaip tariant, tai, kas mūsų laikais rašoma σοφός λέγει, aleksandriečių filologų buvo rašoma σόφος λέγει (tačiau pagrindinis akūto alotonas, t. y. atvejis σοφός τις λέγει, tikriausiai buvo rašomas taip pat, kaip ir

¹ Egzistuoja nepriklausomai susiformavusi sen. indų kirčio ženklų sistema, vartota Vedų tekstuose (Whitney 1950, 28–34; Schwyzer 1939, 375).

² Aristofanas Bizantietis laikomas ir kitų diakritinių bei skyrybos ženklų išradėju, tarp jų ir ilgumo brūkšnio bei trumpumo lankelio (Arcadius Grammaticus, 1860, 212).

³ Kad senosios graikų kalbos kirtis buvo toninės (melodinės) prigimties, žinoma iš daugybės šaltinių ir faktų. Vienas svarbiausių antikos filologų liudijimų yra Dionisijo Halikarnasiečio *De compositione verborum* (Dionysius Halicarnaseus, 1929, 11.58–64). Dionisijo teigimu, graikų akūtas buvo realizuojamas pakeliant balsą kvintos intervalu.

⁴ Seniausiuose kirčiuotuose graikų rašto paminkluose akūto ženklas turbūt buvo ir rašomas rankos judesiu iš kairės į viršų ir į dešinę, kaip galima spręsti iš jo išvaizdos ypatybių (plg. Schwyzer 1939, 374) ir Arkadijaus Gramatiko aprašymo (Arcadius ibid.). Vėliau rankos judesys pasikeitė, tapdamas toks, koks ir mūsų laikais: iš viršaus žemyn ir į kairę.

⁵ Būdingus pavyzdžius žr. Hirt 1929, 40 ir jo nurodomą lit.

dabar). Daugiaskiemeniame žodyje galėjo būti žymimi net keli graviai, pvz., γέωργος πένης (dabartine rašyba γεωργός πένης).

Matome, kad Aleksandrijos sistemoje buvo žymimas ne tik fonologiškai kirčiuotas žodžio skiemuo (kai kada jis galėjo likti visai nepažymėtas), bet viso žodžio tono kontūras – labai panašiai kaip senovės indų kirčio notacijos sistemoje (S c h w y z e r 1939, 374–375).

Cirkumflekso ženklas buvo sukomponuotas iš akūto ir gravio ženklų (´). Kaip rodo pati jo išvaizda, cirkumflekso ženklas vaizdavo ilgo skiemens tono kilimą pirmojoje moroje ir kritimą antrojoje. Grafiniams cirkumflekso komponentams susiliejus, jis įgijo stogelio išvaizdą (^), o vėliau⁶ suapvalėjo į lankelį (panašų į apverstą trumpumo lankelį)⁷. Laikui bėgant ženklas įgijo riestinį (~) pavidalą.

Nors fonetinės priegaidės graikų kalboje III–IV a. po Kr. išnyko (R u p p r e c h t 1950, 9; S c h w y z e r 1939, 393 t.), priegaidžių ženklai ir toliau buvo rašomi pagal senąsias taisykles.

Laikui bėgant graikų kirčio ženklų rašymas pakito dėl grafinių rankraščio ypatybių. Kai atsirado pasviras kursyvinis rankraštis, diakritiniai ženklai grafiškai pasislinko į dešinę. Tai atsispindi ir dabartinėje graikų rašyboje: kaip žinia, mūsų laikais diakritikai dedami ant antrojo dvibalsio komponento; Aleksandrijos laikais jie buvo rašomi ant pirmojo. Manoma, kad tik dėl šios grafinės rankraščio transformacijos senieji užrašai *όι*, *ου* virto *οί*, *οὐ* ir t. t. Taip pat į dešinę grafiškai pasislinko ir prieškirtinius skiemenis žymintys graviai, t. y. užrašas *σόφορ* virto mums pažįstamu *σοφός*. Užrašas *γέωργος* atitinkamai virto *γεώργος* tarsi su dviem graviais žodžio pabaigoje. Paskutinis gravis patogiai sutapo su fonologiniu žodžio kirčiu (tuo metu jau dinaminiau), bet tapo neaišku, kokia antrojo gravio paskirtis. Kilusią sumaištį apie 400 m. po Kr. sutvarkė kirčio ženklų rašybos (tik *r a š y b o s*, bet ne kirčiavimo sistemos) reforma, kurios autoriumi laikomas minėtasis Teodosijus Aleksandrietis (S c h w y z e r 1939, 374–375), pasiūlęs žodžio pabaigoje rašyti tik vieną gravį. Taip gravio ženklas įgijo savo naująją paskirtį ir atsirado mums pažįstama *b i z a n t i š k o j i g r a i k ų k i r č i o ž y m ė j i m o s i s t e m a*⁸. Ji klasikinės graikų kalbos tekstuose

⁶ Dar iki 300 m. po Kr. (S c h w y z e r 1939, 374). Tiesa, Arkadijus Gramatikas (IV a. po Kr.) rašo (A r c a d i u s ibid.), kad cirkumflekso formą suapvalinęs pats jo išradėjas Aristofanas Bizantietis.

⁷ Lankelio formos ženklą suponuoja pats cirkumflekso pavadinimas: *περισπωμένη προσωδία* = „apjuosianti“ priegaidė. Ankstesnius graikų priegaidžių ir jas žyminčių ženklų pavadinimus žr. H a n s c h k e 1914.

⁸ Pasikeitusią gravio funkciją taip aprašo nežinomas Bizantijos filologas: *Ἡ γὰρ βαρεῖα συλλαβικός τόνος ἐστί, τουτέστιν εἰς τὴν συλλαβὴν τὴν μὴ ἔχουσαν τὸν κύριον τόνον [...] ἐτίθετο. ἀλλ' ἵνα μὴ καταχαράσσωνται τὰ βιβλία, τοῦτο νῦν οὐ γίνεται, ἀλλ' εἰς τὸν τόπον τῆς ὀξείας ἐν τῇ συνεπείᾳ τίθεται* (Supplementa artis Dionysianae vetusta, 1.1.110–111). „Gravis yra skiemens tonas,

vartojama iki šiol⁹ (naujojoje graikų kalboje Graikijos Parlamento sprendimu ji buvo panaikinta tik 1982 m., tačiau de facto dažnai tebevartojama¹⁰). Senoji, aleksandrietiškoji, gravio paskirtis – žymėti nekirčiuotą skiemenį – atsispindi iki mūsų dienų tokiuose gramatikos terminuose kaip „baritoninis kirčiavimas“¹¹. Bizantiškojoje sistemoje gravis atitinka akūto alotoną paskutiniame žodžio skiemenyje, kuris Aleksandrijos sistemoje nebuvo žymimas visai¹². Bizantiškąja reikšme vartojamas gravio ženklas kai kada vadinamas „oksitoniniu gravium“.

XV–XVI a., Vakarų Europoje paplitus graikų kalbos studijoms, tuometiniame graikų rankraštyje cirkumflekso ženklas jau buvo įgijęs mums pažįstamą riestinių pavidalą (~). Atsiradus graikiškai spaudai, toks riestinis cirkumfleksas pateko ir į pirmuosius graikiškus šriftus, ypač vadinamosios Aldo tradicijos. Iš jos kilę dauguma mūsų laikų graikiškų šriftų, todėl jau keletą šimtmečių riestinę graikiškojo cirkumflekso formą įprasta laikyti standartine. Toks cirkumflekso pavidalas įprastas ir vokiečių leidėjų graikiškuose šriftuose, ypač Teubner leidyklos Leipzige (tai turėjo įtakos lietuvių riestinio cirkumflekso atsiradimui). Vis dėlto angliškosios tradicijos graikiškuose šriftuose cirkumfleksas būna lankelio formos, kaip matyti daugelyje Anglijos ir Amerikos leidinių¹³.

Lotynų kalboje kirčio ženklai buvo vartojami retai. Vis dėlto romėnų filologo Mauro Servijaus Honorato (IV a. po Kr.) liudijimu, lotynų kalboje egzistavo akūto

kuris būdavo dedamas pagrindinio tono neturinčiuose skiemenyse, o dabar, vengiant per didelio knygų išmarginimo, taip nebedaroma, bet dedamas akūto vietoje žodžių sekoje“.

⁹ Klasikinės graikų kalbos kirčiavimo sistema ir visuotinai priimtos kirčio notacijos taisyklės (t. y. bizantiškoji sistema) išdėstytos Smyth 1984, 37–43; Dumčius 1989, 12–13; Račkauskas 1930, 4–9.

¹⁰ Naujosios graikų kalbos kirčio žymėjimo sistema, kurioje vartojamas tik vienas akūto pavidalo kirčio ženklas, buvo pavadinta monotonine; oficialiai panaikintai tradicinei sistemai tuomet prigijo politoninės sistemos pavadinimas.

¹¹ Pažodžiui *barytonon* reiškia žodį, turintį βαρὺν τόνον – sunkų, žemą toną (arba „gravį“), t. y. nekirčiuotą skiemenį žodžio gale.

¹² Apie patį fonetinį alotoną žr. Meillet 1905, 13–17.

¹³ Kaip matyti iš Greek Letters (70–74, 76–78, 84–106) pateiktų graikų rankraščių ir ankstyvosios spaudos pavyzdžių, XIV a. vyrauja lankelio formos cirkumfleksas; XV a. pasirodo riestinė forma, kuri nuo XVI a. ima vyrauti, ypač Aldo tradicijos graikiškuose šriftuose, iš kurių žymiausias yra Claude'o Garamond'o *Greco du roi*, sukurtas 1540–1550 m. pagal Prancūzijos karaliaus raštininko Angelo Vergecijaus (Angelus Vergetius, Ange Vergèce) rašyseną (Greek Letters 153, 325). XV a. pab. Venecijos spaustuvininko Lorenzo de Alopa'os leidiniuose buvo vartotas ir laužtinės formos (^) cirkumfleksas (Greek Letters 73). Neretai laužtinis cirkumfleksas buvo dedamas ant didžiųjų raidžių, o mažosios raidės tame pačiame tekste gaudavo riestinius cirkumfleksus, plg., pvz., Farrago libellorum (visą tekstą). Lankelio formos cirkumfleksas vyrauja mūsų laikų vadinamosios Porsono tradicijos šriftuose, kurių prototipą sukūrė anglų filologas Richardas Porsonas (1759–1808) savo graikiškos rašysenos pagrindu (Greek Letters 131 t.).

ir cirkumflekso priegaidės¹⁴, kurias buvo galima pažymėti graikiškais ženklais, pavyzdžiui, *Rôma*, *Crêta*, *lêges*, *prînceps* ir t. t. (S e r v i u s, Comm. in artem Donati 426–427). Lotynų rašte cirkumfleksas visada buvo stogelio pavidalo (^)¹⁵.

Tildės ženklas

Lotynų rašte nuo seno buvo vartojamas riestinio pavidalo santrumpos ženklas¹⁶ priebalsiui *m* ar *n*, ypač tautosilabiniam, arba geminatai *nn* žymėti, pvz. *côsul* = *consul*, *cũ* = *cum*, *año* = *anno*¹⁷. Tokia vartoseną buvo ypač paplitusi viduramžių, Renesanso ir vėlesnėje lotyniškoje rašyboje¹⁸. Pats ženklas dažnai buvo vadinamas *titulus*¹⁹. Kai kuriose romanų kalbose toks riustinis ženklas tapo rašybos dalimi: portugalų kalboje jis reiškia balsio nazalizaciją, pvz., *mão* „ranka“ (< lot. *manus*), o ispanų kalboje *ñ* žymi palatalizuotą *n*, pvz., *señor* „ponas“ (senesne rašyba *senior* < lot. *senior*). Dėl to daugelyje Europos kalbų šis ženklas vadinamas jo ispanišku vardu *tilde*, kilusiu iš nebevartojamo katalonų *title*, kuris savo ruožtu iš lot. *titulus* (AHD s. v. *tilde*).

Dėl tildės²⁰ paplitimo lotynų rašyboje raidžių su šiuo ženklu nuo seno turėjo daugelis spaustuvių įvairiuose Europos kraštuose, taip pat Prūsijoje ir Lietuvoje, ir galėjo jas pavartoti įvairiems tikslams. Tai irgi buvo viena iš aplinkybių, padėjusių atsirasti lietuvių riestiniam kirčio ženklui.

¹⁴ Mūsų laikais Servijaus liudijimas dažnai ignoruojamas, manant, kad romėnų filologai išgalvoję lotynų kalbai priegaides pagal graikų kalbos pavyzdį (L e u m a n n 1977, 244). Žinoma, Servijaus aprašytos priegaidės yra poziciškai sąlygotos, tačiau aiškiai paliudyto fonetinio reiškinio realumu neverta skubotai abejoti. Užuominų apie lotynų priegaides duoda ir K v i n t i l i a n a s Inst. Or. 1.5.22–24.

¹⁵ Iki pat Renesanso laikų kirčio ženklai lotynų rašte buvo vartojami taip retai, kad mums nepavyko rasti ankstesnių laikų kirčiuoto teksto faksimilės. Nuo spaudos išradimo lotynų cirkumfleksas visada turi laužtinę formą.

¹⁶ Randamas jau IV a. po Kr. raštuose, kaip galima matyti Lasala (1998) pateikiamose faksimilėse.

¹⁷ Archajiniais ir klasikiniais laikais tautosilabiniai nosiniai *m* ir *n* kai kada buvo visai nerašomi: *aide* = *aedem*, *cesor* = *ensor* ir t. t. (P a l m e r 1954, 224).

¹⁸ Nuolat vartojama ir Kleino *Gramatikos* lotyniškame tekste, ir 1737 m. gramatikos *Universitas Lingvarum Litvaniae* lotyniškame tekste, pvz., [4] p. *pronunciandã* = *pronuntiandam*.

¹⁹ Panašus ženklas, vadinamas $\tau\acute{\iota}\tau\lambda\omicron\varsigma$ (iš lot. *titulus*), buvo vartojamas ir Bizantijos graikų rašte, ypač *nomina sacra* santrumpose įvairioms praleistoms raidėms žymėti, pvz., ΧΣ (su riestiniu, laužytu arba tiesiu brūkšniu virš abiejų raidžių) = Χρῆστος, kaip galima matyti ir mūsų dienomis stačiatikių ikonose.

²⁰ Dabartinėje lietuvių kalboje tilde dažniausiai vadinamas kitas panašios išvaizdos ženklas (~), vartojamas žodynuose praleistam antraštiniam žodžiui žymėti arba dialektologijos studijose transkribuotoms ir transponuotoms žodžių formoms atskirti.

Kaip kirčio ženklai virto distinktyviniais diakritikais

Bizantijos laikais pasirodė graikų kalbos distinktyvinė rašyba. Tada sukurtas dirbtinis grafinis skirtumas tarp \acute{o} ir \grave{o} , $\acute{\eta}$ ir $\grave{\eta}$ ir t. t. (S c h w y z e r 1939, 387)²¹. Tuo metu ji nepadarė įtakos lotynų rašybai, tačiau apie XVI a. susiformavo lotynų distinktyvinės rašybos sistema, kuriai graikų kalba turėjo netiesioginės įtakos.

XVI amžiuje anglų ir olandų filologai, klaidingai suprasdami klasikinės graikų eilėdaros principus²², sukūrė teoriją, kurioje buvo skelbiama, kad graikiškus žodžius reikėtų kirčiuoti pagal lotynų kalbos taisykles, ignoruojant rašytinius graikų kirčio ženklus. Šiai sistemai prigijo Heninijaus kirčiavimo vardas²³. Dėl jos XVII a.–XIX a. pr.²⁴ graikiški tekstai kai kada būdavo rašomi ir spausdinami be kirčio ženklų (taip pat ir lietuviškose knygoose²⁵), o tradiciniuose tekstuose parašyti kirčio ženklai skaitant būdavo ignoruojami. Pavyzdžiui, formos $\acute{\alpha}\gamma\upsilon\iota\acute{\alpha}\varsigma$ (gen. sg. „gatvės“) ir $\acute{\alpha}\gamma\upsilon\iota\acute{\alpha}\varsigma$ (acc. pl. „gatvės“) pagal dirbtinai pritaikytas lotyniškas taisykles buvo kirčiuojamos vienodai, t. y. priešpaskutiniame skiemenyje, o skyrėsi tik grafiškai.

Lotynų rašte nei klasikiniiais, nei vėlesniais laikais žodžio kirtis ar priegaidė beveik niekada nebuvo žymimi²⁶. Renesanso filologai, tiesa, žinojo apie Servijaus ir kitų romėnų filologų paliudytas lotynų kalbos priegaides, kaip matyti iš 1529 m. J. Despauterijaus *Ortografijos*, kur autorius, kalbėdamas apie lotynų kirčiavimą, pakartoja Servijaus pavyzdį (tačiau rašte jokių diakritikų nežymi): „Tenor est accentus aut grauis, aut acucus [sic; = acutus], aut circumflexus, vt bona dos, bo acuitur, na deprimitur siue grauatur; dos circumflectitur“ – „[Skiemens] įtempimas yra kirtis, tai yra arba gravis, arba akūtas, arba cirkumfleksas, kaip antai, žodžiuose *bona dōs* skiemuo *bo* kirčiuojamas akūtu, *na* prislegiamas arba gauna gravį [t. y. nekirčiuojamas], *dōs* kirčiuojamas cirkumfleksu²⁷“ (D e s p a u t e r i u s 1529, 32). Vis

²¹ Naujojoje graikų kalboje iš Bizantijos paveldėta distinktyvinė kirčių rašyba dar labiau išsiplėtojo: $\gamma\iota\alpha\tau\acute{\iota}$ „kodėl“ : $\gamma\iota\alpha\tau\grave{\iota}$ „dėl to“, $\nu\acute{\alpha}$ „štai“ : $\nu\grave{\alpha}$ (< $\acute{\iota}\nu\alpha$) „kad“, $\pi\sigma\upsilon$ „kur“ : $\pi\sigma\acute{\upsilon}$ „kuris“ ir t. t. Sukūrus ir 1982 m. įteisinus monotoninę sistemą, distinktyvinė rašyba atitinkamai transformavosi, tačiau nedingo: artikelis η (< $\acute{\eta}$) : $\acute{\eta}$ (< $\grave{\eta}$) „arba“, $\pi\sigma\upsilon$ „kur“ : $\pi\sigma\acute{\upsilon}$ „kuris“ ir t. t.

²² Smulkiau apie šios teorijos atsiradimo priežastis žr. S t r o c k i s 2001, 106–116 ir 2002, 87–96.

²³ Ši sistema buvo propaguojama olandų filologo Henriko Kristijono Heninijaus (Henninius, Henning) knygoje, išleistoje 1684 m.; iš čia jos vardas. Iš tiesų ji atsirado visu šimtmečiu anksčiau: pirmąjį jos liudijimą turime 1580 m. Anglijoje, o antrąjį 1604 m. Lietuvoje (S t r o c k i s 2002).

²⁴ Kai kuriuose Anglijos universitetuose Heninijaus praktika gyvavo net iki XX a. (S t a n f o r d 1967, 127).

²⁵ Tai matyti, pavyzdžiui, 1800 m. K. G. Milkaus lietuvių kalbos žodyno pratarmėje (faksimilę žr. K o ž e n i a u s k i e n ė 1990, 563) ir daug kur kitur.

²⁶ Tikriausiai todėl, kad lotynų kalbos kirtis, išskyrus tam tikras išimtis (išsamų sąrašą žr. L e u m a n n 1977, 238 t.), yra fiksuotas.

²⁷ Žodžio *dōs* cirkumfleksą mini Servijus l. c.

dėlto humanistų filologai pabrėždavo, kad lotynų kalboje priegaidės išnykusios, o jų žymėjimas rašte nebūtinus²⁸.

XVI a. dėl Heninijaus sistemos jau buvo susidaręs įspūdis, kad ir pačioje graikų kalboje kirčio ženklai tėra distinktyviniai diakritikai. Ši distinktyvinių diakritikų sistema buvo perkelta ir į lotynų kalbą, kur akūto, gravio ir cirkumflekso ženklai, lotynų rašte neturėdami aiškios paskirties, galėjo nesunkiai įgyti naują funkciją²⁹. Tai įvyko XVI a. antrojoje pusėje: 1529 m. Despauterijaus *Ortografijoje* vartojamos tik tildės ir kiti santrumpų ženklai, o 1558 m. Erazmo *De recta pronuntiatione* (E r a s m u s R o t t e r o d a m u s 1558) jau matome distinktyvinius akcentus.

Nors įvairių XVI–XVIII a. raštininkų vartotos sistemos šiek tiek skiriasi, pagrindiniai dėsniai yra tokie patys. Toliau trumpumo dėlei šią sistemą vadinsime humanistine lotynų kalbos rašyba.

Graikų kalboje formų distinkcijos požiūriu informatyviausia buvo paskutiniojo skiemens priegaidė³⁰. Pavyzdžiui, tik paskutiniojo skiemens priegaidė skiria gen. sg. ἀγυιᾶς nuo acc. pl. ἀγυιᾶς. Pagal Heninijaus sistemą kirčiuojant šiuos žodžius priešpaskutiniame skiemenyje, susidaro įspūdis, kad netarimas akcento ženklas, parašytas žodžio galūnėje, reikalingas tik formoms atskirti. Dėl šios aplinkybės diakritinis ženklas, imituojantis graikišką priegaidę, dažniausiai buvo rašomas būtent žodžio galūnėje (kuri, kaip žinia, lotynų kalboje beveik niekada nekirčiuojama). Pavyzdžiui, 1692 m. Rhenius (1692, 28) senovinę ā-kamienų gen. sg. galūnę -ās rašo su cirkumflekso ženklu (*aurās = aurae, Majās = Majae, paterfamiliās, materfamiliās*)³¹, kaip graikų gen. sg. -ᾶς. Cirkumflekso ženklu žymima ir u kamieno gen. sg. galūnė -ūs (R h e n i u s 1692, 52): nom. sg. *domus*, gen. sg. *domūs* (tarsi pagal graikų εὐτυχοῦς, Σαπφοῦς, αἰδοῦς ir pan. pavyzdį). Taip pat rašoma graikiškų vardų nom. sg. galūnė -ūs (R h e n i u s 1692, 40): *Trapezūs, Hierichūs* (< gr. -οῦς),

²⁸ Erazmas Roterdamietis (E r a s m u s R o t t e r o d a m u s 1558, 137) mini, kad kai kas dėl užsispyrusio uolumo (*morosa diligentia*) lotynų rašte vartoja graikiškus aspiracijos ir kirčio ženklus, vadindamas tokią praktiką „prietaringa“ (*Superstitiosum scribendi genus*). Prancūzų filosofas ir filologas Petrus Ramus (Pierre de la Ramée, 1515–1572), žinomas kaip raidžių j ir v išradėjas, 1569 m. lotynų kalbos gramatikoje rašo, kad kai kas, esant reikalui, žymi priegaidžių ženklus, tačiau „jau seniai“ lotynų kalboje betarimas vien akūtas, o tiksliau, tam tikras skiemens ištesimas (*mora quaedam*), kurį protinga vadinti tiesiog kirčiu (R a m u s Gramm., 9; Rudimenta, 6).

²⁹ Erazmas Roterdamietis (E r a s m u s R o t t e r o d a m u s 1558, 137) teigia, kad rašte žymėti v i s u s lotynų kalbos skiemenų ilgumus ir kirčius būtų „keista“, tačiau verta taip daryti, jei „verčia kokia priežastis“, t. y. jei akcento ženklas padeda atskirti homografines formas.

³⁰ Nepaskutinio skiemens priegaidė graikų kalboje yra poziciškai sąlygota, todėl struktūrinės kalbotyros požiūriu (kuris šiuo atveju gal kiek ir schematiškas) fonologinė yra tik paskutiniojo skiemens priegaidė.

³¹ Be to, R h e n i u s (ibid.) laiko gen. sg. galūnę -ās pasiskolinta iš graikų kalbos, kas dar labiau pateisina graikiškos priegaidės rašymą (iš tiesų ši galūnė yra lot. ir gr. kalbų bendras ide. paveldas).

atskiriant ją nuo lotyniškų *o* ir *u* kamieno žodžių nom. sg. *-us*. Senoji lotynų *o* kamieno gen. pl. galūnė *-um* (=klasikinė *-ōrum*) irgi buvo žymima cirkumfleksu, taip ją skiriant nuo acc. sg., pavyzdžiui, gen. pl. *deūm* (versus acc. sg. *deum*), pagal gr. gen. pl. *-ῶν* pavyzdį³².

Itin dažnai cirkumflekso ženklų buvo žymimas *ā* kamieno abl. sg., pavyzdžiui, *Romā*, versus nom. sg. *Roma*. Tai matyti daugelyje XVI–XVIII a. lotyniškų raštų įvairiose šalyse. Ši praktika buvo taip paplitusi, kad Danielius Kleinas mini abl. sg. cirkumfleksą kaip abejonių nekeliantį lotynų kalbos faktą (45 p. = 1957 m. leid. 139 p., vertimas 444 p.) ir pats nuolat jį rašo *Gramatikos* lotyniškame tekste³³, be to, tarsi pagal lotynų rašybos pavyzdį lietuvių kalbai sukuria specialų diakritinį ženklą įnagininko (Kleino terminais, *ablativus instrumentalis*) galūnei žymėti (ibid.)³⁴.

Kartais humanistų filologų distinktyvinis diakritikas sutampa su tikroju lotyniško žodžio kirčiu, ypač anomalesniu. Pavyzdžiui, *nostrās* „mūsiškis“, XVI a. raštuose žymimas cirkumflekso ženklų³⁵, kad skirtųsi nuo acc. pl. *nostras* („mūsiškes“)³⁶, romėnų filologų liudijimu, iš tiesų buvo kirčiuojamas paskutiniame skiemenyje³⁷.

Dažnai humanistų lotyniškuose raštuose distinkcijos tikslu vartojamas gravio ženklas paskutiniame skiemenyje. Paprastai gravium atskiriamirieveksmiai, prielinksniai ir kai kurie kiti, ypač tarnybiniai, žodžiai, sutampantys su kitais žodžiais ar formomis, kurios paliekamos be jokio ženklų, pavyzdžiui, *maximè* („ypač“) versus *maxime* (voc. „o didysis“), *cūm* („kai“, = *quom*) versus *cum* („su“), *verò* („tačiau“) versus *vero* (dat./abl. sg. nuo *vērus*), *quòd* (jungtuko reikšme) versus *quod* (įvardžio nom./acc. sg. neutr.) ir t. t.³⁸

³² Rhenius, manydamas galūnę *-um* atsiradus iš *-ōrum* kontrakcijos keliu (iš tiesų taip nėra), cirkumfleksą laiko dar ir kontrakcijos ženklų (R h e n i u s 1692, 265). Panašiai rašo ir Erazmas Roterdamietis (E r a s m u s R o t t e r o d a m u s 1558, 139): gen. pl. *deūm*, acc. sg. *dēum* (čia akūtu dar pažymėdamas tikrąjį žodžio kirtį).

³³ Įdomus sutapimas: tradicinės indoeuropeistikos atstovai mano, kad ide. abl. sg. galūnė, bent *o* kamieno, iš tiesų buvusi cirkumfleksinė (B r u g m a n n 1897, 948; W a c k e r n a g e l 1957, 50). XX a. antroje pusėje ide. abl. sg. galūnės cirkumfleksinės ypatybės aiškinamos kaip kontrakcijos padarinys (H a u d r y 1984, 45).

³⁴ Tiesa, Kleinas lietuvių įnagininką žymi ne lotynišku cirkumfleksu, o tašku – turbūt todėl, kad lietuvių *ā* kamieno įnagininko galūnė *-a* yra trumpa, o pagal graikų taisyklės cirkumfleksas tinka tik ilgam balsiui. Šio taško neverta laikyti ir nosinumo ženklų (Ž u l y s 1966, 27, 13 išn.).

³⁵ R h e n i u s (1692, 47) rašo „*Arpinās, nofirās & fimilia in ās*“, bet žodžiuose *Bonitas bonitatis, primas primatis, Abbas abbatis* (36) jokių akcentų nežymi.

³⁶ Balsių kiekybė abiejose formose yra tokia pati, tad cirkumflekso čia neišeina laikyti balsio ilgumo ženklų.

³⁷ Anot Servijaus (IV a. po Kr.), taip kirčiuoja „dauguma“, nors ir „neteisingai“, nes joks kitas žodis lotynų kalboje nekirčiuojamas paskutiniame skiemenyje (S e r v i u s, Commentarius in artem Donati, 435).

³⁸ Visus čia minimus atvejus ir daugelį kitų galima matyti ir Kleino Gramatikos lotyniškame tekste.

Tokią gravio vartoseną galima aiškinti dvejopai. Romėnų retorius Kvintilianas liudija, kad jo laikais (I a. po Kr.) kai kurie išsilavinę romėnai, net kai kurie gramatikai, tam tikrus pagalbinius žodžius kirčiuoja gale, taip juos atskirdami nuo kitų sutampančių formų, pavyzdžiui *circúm* („aplink“) versus *círcum* („cirką“)³⁹. Šis Kvintiliano liudijimas turėjo būti žinomas XVI a. filologams; iš tiesų, 1558 m. Erazmas mini, kad lotyniški prielinksniai, bent kai kurie, kirčiuojami paskutiniame skiemenyje, o rašte žymimas gravio ženklas (*E r a s m u s R o t t e r o d a m u s* 1558, 137). Panašiai 1569 m. ir Ramus siūlo homoformas kirčiuoti pagal pažymėtus distinktyvinius diakritikus (*R a m u s* *Gramm.* 9–10). Vis dėlto neturime duomenų, kad toks kirčiavimas būtų labai plačiai paplitęs nei Kvintiliano laikais, nei XVI a.

Galimas ir kitas aiškinimas. Renesanso filologai, be abejo, žinojo (*D e s p a u t e r i u s* 1529, ten pat), kad gravio ženklas antikoje reiškė nekirčiuotą skiemenį⁴⁰. Taigi gravis, pažymėtas paskutiniame žodžio skiemenyje, netrukdytų natūraliam lotyniškų žodžių kirčiavimui. Todėl gravį paskutiniame skiemenyje patogiau vartoti kaip grafinės distinkcijos ženklą, fonetiškai tarsi bereikšmį.

Sunku pasakyti, kuri iš šių dviejų aplinkybių humanistų lotynų rašyboje nulėmė distinktyvinę gravio vartoseną; galbūt jų abiejų kontaminacija. Tikriausiai dar turėjo įtakos graikų bizantiškosios sistemos oksitoninis gravis, itin dažnas prielinksniuose (*ἀνά, κατὰ, μετὰ, ὑπὸ* ir t. t.).

Erazmas Roterdamietis siūlė ir daugiau distinktyvinių akcentų rašybos taisyklių, kurios plačiai nepaplito, kaip antai, žymėti priegaidės homografinių formų ne

³⁹ *Q u i n t.* *Inst. orat.* 1.5.26: „scio iam quosdam eruditos, nonnullos etiam grammaticos sic docere ac loqui ut propter quaedam vocum discrimina verbum interim acuto sono finiant, ut in illis ‘quae circum litora, circum piscosos scopulos’ [Verg. *Aen.* 4, 254–255], ne, si gravem posuerint secundam, ‘circus’ dici videatur, non ‘circumitus’. itemque cum ‘quale’ interrogantes gravi, comparantes acuto tenore concludunt; quod tamen in adverbiis fere solis ac pronomnibus vindicant, in ceteris veterem legem secuntur“. Pagal aleksandrietišką tradiciją „graviu“ Kvintilianas vadina nekirčiuotą skiemenį, taigi „*circum* besibaigiantį graviu“ reikia suprasti kaip kirčiavimą *círcum*, o „*circum* besibaigiantį akūtu“ kaip *circúm*. Iš Kvintiliano formulavimo galima spręsti, kad tokią galūninio kirčiavimo taisyklę jis laiko dirbtine ir neseniai atsiradusia. (Daugiau analogiškų atvejų žr. *L e u m a n n* 1977, 238–239.)

⁴⁰ Senovinė aleksandrietiškoji gravio reikšmė buvo aprašyta įvairių romėnų filologų (reikia nepamiršti, kad Teodosijaus Aleksandriečio reforma palietė tik graikų gravio rašybą, bet ne lotynų). Terminu „gravis“ reikšmė akivaizdi kad ir iš šios Kvintiliano vietos apie lotynų kirtį: „ultima syllaba nec acuta umquam excitatur nec flexa circumducitur, sed in gravem uel duas gravis cadit semper“ (lotyniškas žodis paskutiniame skiemenyje niekada neturi akūto ar cirkumflekso, bet visada baigiasi „graviu arba dviem graviais“, t. y. kirčiuojamas priešpaskutiniame arba trečiame nuo galo skiemenyje, *Q u i n t.* 12.10.33). Plg. Servijaus „gravis accentus ` in Latino sermone paene usum non habet, nisi quod vel cum acuto vel circumflexo poni potest, in his scilicet syllabis, quae supra dictos accentus non habent“ (lotynų kalboje gravio ženklas beveik nereikalingas, nebent nekirčiuotam skiemeniui žymėti, *S e r v i u s* *op. cit.* 425).

tik paskutiniame, bet kai kada ir priešpaskutiniame skiemenyje pagal trečio-
sios moros taisyklę⁴¹ (tokia praktika atrodo kaip akla graikų kirčiavimo
kopija, tačiau ji visai sutampa su Servijaus IV a. aprašytomis lotynų priegaidėmis).
Pavyzdžiui, formas *labor* „darbas“ ir *lābor* „slystu“ Erazmas (E r a s m u s
R o t t e r o d a m u s 1558, 137) rekomendavo rašyti *lābor* ir *lābor* (plg. graikų ἄρα
„taigi“ ir ἄρα „argi ne“ ir t. t.). Veiksmažodį *pōne* („dėk“) Erazmas siūlė rašyti
pōne, taip atskiriant nuo prielinksnio *pōne* („už, iš paskos“), kurį rašė ir atitinkamai
tarė *ponè*. Panašiai ir *ōra* (t. y. *ōra* „burnos, veidai“), bet *óra* (t. y. *ōrā* „melskis“;
E r a s m u s R o t t e r o d a m u s 1558, 139), plg. graikų δῆμος („tauta“), bet δῆμος
(„tautai“) ir t. t.

Rhenius kai kada rašo cirkumfleksą kontrahuotose ar sinkopuotose žodžių for-
mose (*Dî pro Dii, Nîl pro Nihil, Mî pro Mihi* – Rhenius 1692, 265). Tokią vartoseną
galima aptikti ir kituose to meto lotyniškuose raštuose.

Matome, kad distinktyvinių diakritikų funkciją humanistinėje lotynų rašyboje daž-
niausiai atlikdavo cirkumfleksas ir gravis. Akūtas buvo nebūtinai ir vartojamas tik
retkarčiais. Dėl to XVI–XVIII a. spaustuvės lotyniškam tekstui išspausdinti privalėjo
turėti raidžių su graviais ir cirkumfleksais, tačiau galėjo išsiversti be akūtų. Matysime,
kad šis faktas turėjo įtakos 1737 m. lietuvių kalbos gramatikos *Universitas Lin-
gvarum Litvaniae* kirčio žymėjimo sistemai.

Pažymėtina, kad prancūzų kalbos diakritiniai ženklai, atsiradę maždaug Rene-
sanso laikais, kai kada vartojami labai panašiai, kaip humanistinės lotynų rašybos
distinktyviniai akcentai, pvz., *ou* „kur“, versus *ou* „ar“, *à* (prielinksnis), versus *a*
(„turi“) ir pan.

XVIII–XIX amžių sandūroje distinktyvinių diakritikų lotynų rašyboje palaipsniui
atsisakyta. Tai labai akivaizdu palyginus, pavyzdžiui, *Universitas Lingvarum Litva-
niae* 1737 ir 1829 metų leidimus⁴².

⁴¹ Graikų kalbos kirčiavimo taisyklė, reikalaujanti, kad priešpaskutinis ilgas kirčiuotas žodžio skie-
muo turėtų cirkumfleksą, jei paskutinis skiemuo yra trumpas. Graikų gramatikai tai vadino „priverstiniu
cirkumfleksu“ (περίσπασις κατηγορησιασμένη); XIX–XX a. vokiečių lingvistų veikaluose tai kai kada
vadinama *Perispomenierungsgesetz*, *Dreimorengesetz* arba *Hemagesetz* (*hēma*-dėsnium) pagal atsitikti-
nai parinktą gr. žodį ἤμα („svaidoma ietis“), kuriame veikia ši taisyklė (žr. S c h w y z e r 1939, 377). Jei
paskutinis žodžio skiemuo ilgas, priešpaskutinis kirčiuotas skiemuo gauna akūtą, taigi kirčio vieta ir
vienu, ir kitu atveju būna trečiojoje moroje nuo galo: δῶρον ≈ ~ = ~ ~ ~; δῶρου / – = ~ / ~ ~ (apie
graikų priegaidės morinę išraišką žr. R a č k a u s k a s 1930, 5).

⁴² Mūsų laikais lotynų rašyboje bereikšmis tradicinis diakritikas teberašomas gal tik viduramžių
asmenvardžiuose, kaip antai Thomas à Kempis (Tomas Kempietis, Thomas Hemerken, Hämmerchen,
vokiečių teologas, 1380?–1471; *à* = *ab*; *Kempis* abl. pl., vok. *von Kempen*) ar Thomas à Becket (1118–
1170, anglų katalikų hierarchas, šventasis).

Graikų kirčiavimo įtaka D. Kleino sistemai

Lietuviškų žodžių kirtį laužtinio cirkumflekso ir akūto ženklais dažnai žymėjo jau Mikalojus Daukša 1599 m. „Postilėje“, tačiau sunku išvelgti dėsningumą, kodėl Daukša parinkdavo kai kada vieną, o kai kada kitą ženklą. Danieliaus Kleino ir kitų, ypač Mažosios Lietuvos, autorių raštuose daug aiškiau matome tam tikrą sistemą.

Seniai pastebėta, kad senuosiuose kirčiuotuose lietuvių rašto paminkluose, kaip ir humanistinėje lotynų rašyboje, dažnai vartojami distinktyviniai akcentai, padedantys dirbtinai atskirti homonimines formas, bet nebūtinai sutampantys su tikruoju žodžio kirčiu (K u r s c h a t 1876, 60–61; LKFS 221). Tai aiškiai matyti Danieliaus Kleino 1653 m. „Gramatikoje“, kurios kirčiavimą ištyrė P. J o n i k a s (1938, 66–67), o ypač T. B u c h i e n ė ir J. P a l i o n i s įvadiniame straipsnyje 1957 m. Kleino *Gramatikos* leidimui.

Labai dažnai Kleinas vartojo cirkumflekso ženklą gen. sg. ir gen. pl. galūnėms žymėti. Akivaizdu, kad šis, Kuršaičio žodžiais tariant, *Genitivzeichen* (K u r s c h a t 1876, 60–61) tiesiogiai imituoja lotynišką distinktyvinį cirkumfleksą (kaip *domūs, paterfamiliàs, deùm*). Kaip matyti iš pavyzdžių, Kleinui neatrodė svarbu, kad vienuose žodžiuose (kaip antai, *garbês*) diakritikas sutampa su tikrąja kirčio vieta, o kituose (pvz., *motês*) nesutampa. Lygiai taip pat tų laikų lotynistams nerūpėjo, kad *Româ, domūs, paterfamiliàs*, ar *deùm* iš tiesų nekirčiuojami gale, nors *nostràs, Arpinàs* gal ir kirčiuojami⁴³.

Tais atvejais, kai teisingai pažymima tikroji kirčio vieta, Kleino ženklai kai kada neatspindi tikrosios lietuviško žodžio priegaidės. Akivaizdu, kad parinkdamas priegaidės ženklą lietuviškam žodžiui, Kleinas seka lotyniškąja humanistine rašyba, o ypač graikų kirčiavimo analogija (kaip minėta, tai viena ir tas pat). Net jei Kleino ženklai sutampa su tikrąja lietuviška priegaide, žymima panašios formos dabartiniu ženklu, dažnai matyti sekimas graikiška analogija (ir tikra, ir tariama): *senû, dienû* (-ũ) kaip gr. -ῶν (plg. *deùm*); *giesmês* (-ĕs) kaip gr. -ῆς (plg. *paterfamiliàs*); *dienôs, kalbôs* (-ôs) kaip gr. ᾶ kamieno gen. sg. -ᾶς, -ῆς (plg. *paterfamiliàs*); jaustukas *ô* (ô) kaip gr. ῶ (toks pat *ô* ir humanist. lot. rašyboje); *atgalôs* (*atgaliôs*)

⁴³ Skaitant humanistų gramatikų paaiškinimus kyla įtarimas, kad gal jie ir patys kai kada nesuprasdavo antikos liudijimų apie kitados išnykusias priegaides ir kirčio ženklų paskirtį. Antikos filologai mokė, kad tariant cirkumfleksą *balso tonas iš pradžių kyla, po to leidžiasi*; palyginkime, ką 1569 m. rašo Petrus Ramus (Gramm. 9): „Acuto syllaba elevatur, hebes est gravis aut flexus. gravi syllaba deprimitur, flexo tum elevatur, tum deprimitur.“ Pasakyta tarsi teisingai, tačiau iš sakinio formulavimo galima suprasti ir kitaip: esą cirkumfleksu pažymėtas skiemuo „tai kirčiuojamas, tai nekirčiuojamas“ — tarsi cirkumflekso ženklas neturėtų įtakos kirčiavimui. Galbūt XVI a. kai kas taip ir suprasdavo.

tarsi pagal gr. adverbia su -ῶς pavyzdį (καλῶς ir pan., taip pat ir humanist. lot. rašyba *sophôs* = σοφῶς).

Panašus sekimas graikų analogija matyti ir kitų autorių raštuose, kaip antai 1605 m. katekizme (žr. Zinkevičius 1975, 6), kur rašoma *Sunâus* ar *Sunaûs* (kaip αἰδοῦς, εὐτυχοῦς, *domûs*), bet *waykáy* (kaip σοφοί).

Kai kada priegaidės ženklas lietuviškam žodžiui Kleino parenkamas pagal graikišką trečiosios moros taisyklę: *gerôkas* (-ó-) pagal graikų trečiosios moros taisyklę, kaip δῶρον, ἀθῶος ir pan. (plg. Erazmo rašymą *lâbor*): jei paskutinis skiemuo trumpas, ilgas priešpaskutinis žodžio skiemuo turi cirkumfleksą; *mylêti* (-ě-) pagal graikų trečiosios moros taisyklę, kaip ἀγαπῆσαι, μῆνιν ir pan.

Pagal tą pačią taisyklę cirkumfleksas negali būti trečiame nuo galo skiemenyje. Iš „Gramatikos“ teksto matome, kad pats Kleinas smerkė cirkumfleksą vartojimą trečiame nuo galo skiemenyje (Buchienė, Palionis 1957, 48), t. y. eksplicitiškai gerbė graikų kirčiavimo taisyklę.

Sąmoningos pastangos sekti graikiškomis taisyklėmis aiškiai matyti iš Kleino 1654 m. veikalo *Compendium Litvanico-Germanicum* korektūros klaidų atitaisymo, kur lietuviško žodžio priegaidės ženklas, prieštaraujantis graikų kalbos taisyklėms, keičiamas taip, kad jas atitiktų. Trečiojo nuo galo skiemens cirkumfleksas graikų kalboje neįmanomas, todėl forma *úgnimi* taisoma į *úgnimi*, *zôkano* į *zókano*, *rúpeftis* (-ũ-) į *rúpeftis*. Trečiosios moros taisyklei prieštarauja cirkumfleksas priešpaskutiniame skiemenyje, jei paskutinis skiemuo ilgas; tik taip galima paaiškinti, kodėl forma *piktûju* (-ũ-) taisoma į *Piktûju*, o *pamûmsdek* į *pamúmsdek* (Šinkūnas 2004, 44).

Sekdamas graikų kalba, 1653 ir 1654 m. gramatikose Kleinas gravio ženklą vartojo tik paskutiniame skiemenyje. Vėliau 1666 m. giesmyne šios taisyklės jis atsisakė (Šinkūnas *ibid.*).

Graikų ir lietuvių galūnių priegaidžių atitikimas

Kad Danielius Kleinas mokėjo graikų kalbą, nėra abejonių. Nors, žymėdamas lietuvių kirtį ir priegaidę, jis sekė klasikinės graikų kalbos taisyklėmis ir analogija, daug kur jo pažymėta priegaidė atitinka tikrąją. Ypač tai akivaizdu kirčiuotose *ā* kamieno gen. sg. ir gen. pl. galūnėse -ôś / -êś ir -û.

Tai nėra vien atsitiktinis sutapimas: kaip minėta, Kleino rašyba -ôś / -êś, -û sąmoningai seka humanistinę atitinkamų lot. galūnių rašybą -âś, -ûm (*paterfamiliâs*, *deûm*), kuri savo ruožtu, per Heninijaus sistemą, kyla iš atitinkamų graikų galūnių kirčiavimo -ᾶς / -ῆς, -ῶν. Pačių priegaidžių sutapimas šiose galūnėse lietuvių ir graikų kalbose yra paveldėtas iš ide. prokalbės (ἀλφή : *algà*, *geróji*, ἀλφῆς : *algôs*, *gerôsius*; καλοί, καλῶν, καλοῖς, καλοῦς : *geríjei*, *gerûju*, *geraĩsiais*, *gerúosius*). Ši

priegaidžių atitikimą indoeuropeistikos požiūriu pirmasis aprašė *Bezzenbergeris* (1883). *Bezenbergerio* atradimas, kitados plačiai pripažintas, vėliau susilaukė *Kuryłowiczaus* kritikos (1939), bet ji įtikino ne visus, ir *Chr. Stangas* su tam tikromis išlygomis vėl linkęs *Bezenbergerio* atradimą pripažinti (*Stang* 1957, 14). *Stango* manymu, net jei prokalbėje neegzistavo tikros priegaidės, joje turėjęs būti tam tikras „fenomenas x“, kurio tolimesnė raida sąlygojo neatsitiktinai sutampančias lietuvių ir graikų galūnių priegaides.

Be abejonės, *Kleinas* bus ne tik, kaip rašo *Kuršaitis*, jautęs lietuvių priegaidžių egzistavimą, bet ir pastebėjęs jų sutapimus su graikų priegaidėmis. Iki galo neišsiaiškines lietuvių priegaidžių ir nuolat taikydamas graikų kirčiavimo dėsnius, *Kleinas* jas pažymėjo netiksliai. Kaip matyti iš minėtojo *Compendium* klaidų atitaisymo, kai kada intuityviai teisingai pažymėtą lietuvių priegaidę *Kleinas* vėliau pakeitė pagal graikų taisykles.

1737 m. lietuvių kalbos gramatika

Kaip žinia, lietuvių priegaidės pirmą kartą buvo visiškai tiksliai pažymėtos 1737 m. gramatikoje *Universitas Lingvarum Litvaniae*. Pirmojo leidimo [4] puslapyje (1981 m. liet. vertimo 61–62 p.) išdėstytas kirčio žymėjimo taisykles galima trumpai apibendrinti taip: *g r a v i s*, dedamas paskutiniame skiemenyje, žymi tą pat, ką ir dabartinis lietuvių *gravis*; *c i r k u m f l e k s a s* (laužtinės formos) atitinka mūsų *cirkumfleksą*; *s t a t m e n o j o š r i f t o r a i d ė* („litera antiqua“), įterpta į kursyvą išspausdintą žodį, atitinka mūsų *akūtą*; *g r a v i s* ne paskutiniame skiemenyje atitinka mūsų *cirkumfleksą* mišriuosiuose dvigarsiuose.

Tokia sistema atrodo neįprastai: viena iš priegaidžių žymima ne diakritiniu ženklu, o kito šrifto raide. Gali pasirodyti, kad ryšys su graikų ir lotynų notacija čia nutrūkęs, tačiau išsiaiškinkime šios keistos sistemos kilmę.

Sunku įsivaizduoti, kad tokia sistema galėjo egzistuoti originaliaame autoriaus rankraštyje: išspausdinti vieną raidę kitu šriftu nesunku, tačiau rankraštyje vargu ar kas mėgintų ją įrašyti kitokia rašysena. Galima spėti, kad autoriaus rankraštyje tvirtapradė priegaidė buvo pažymėta koku nors diakritiku, kurio stokodama spaustuvė iš bėdos buvo priversta griebtis antikvinės raidės metodo. Koks tai galėjo būti diakritikas? Vargu ar XVIII a. pradžios autorius būtų ėmęsis kurti naują ženklą; greičiausiai jis bus vartojęs kokį įprastą graikų ar lotynų diakritiką. *Gravį* ir *cirkumfleksą* jau matome pavartotus, tad galima spėti, jog tvirtapradę priegaidę autorius rankraštyje bus žymėjęs *akūto* ženklu.

Kaip minėta, *akūtas* buvo retai vartojamas humanistinėje lotynų kalbos rašyboje. Lenkų kalboje XVIII a. buvo vartojama daugiau balsių su *akūtais*, negu mūsų

dienomis, tačiau *í, ú* ir *ý* nebuvo vartojamos ir tada⁴⁴. Taigi Vilniaus universiteto spaustuvė, neturėdama šių ženklų, galėjo nuspręsti visai atsisakyti akūto ir išsivers-
ti koku kitu būdu⁴⁵. Vargu ar dėl tokio sprendimo autoriaus rankraštis buvo per-
rašytas; tikriausiai spaustuvės rinkėjas buvo tik pamokytas vietoje stokojamo akūto
rinkti kito šrifto raidę. Galima tikėtis, kad tokiu atveju būtų likę korektūros klaidų,
kuriose atsispindėtų rankraščio būklė, nes užsimiršęs rinkėjas galėjo kai kada palikti
akūtą (*á, é, ó*) ar surinkti panašiai atrodantį gravį. *Universitas Lingvarum Litvaniae*
korektūros klaidų sąvadą pateikia R o z w a d o w s k i s 1897 m. straipsnyje (p. 233–
270). Iš jo matome, kad didžiausią spaudos klaidų grupę kaip tik ir sudaro gravis,
padėtas tvirtapradžiame skiemenyje (R o z w a d o w s k i 1897, 260). Pavyzdžiui, [8] p.
išspausdintas žodis *juòsmenis* (*-úo-*) rodo, kad rankraštyje būta formos **juósmenis*.
Taip pat yra atveju, kur spausdintame tekste pasiliko spėjamas rankraščio akūtas⁴⁶.

Jei pacituotume 1737 m. gramatikos pavyzdžius, antikvinės raidės vietoje atkūrę
akūto ženklą, rastume beveik dabartinį kirčio žymėjimą: *briédís* (*bríedis*), *brólis*, *búda-*
waw (*búdavau*), *medzióju* (*medžióju*), *ántis*, *áugu*, *kálwis* (*kálvis*), *dírbu* (*dírbu*), *gúndi-*
nu (*gúndinu*), *diêmedis* (*diêmedis*), *kalbû* (*kalbũ*), *abû*, *awís* (*avis*) ir t. t. (pilnesnį
sąrašą žr. 1981 m. leidimo 46–47 p. ir R o z w a d o w s k i op. cit.).

Gravio ženklui 1737 m. gramatikos autorius suteikė dvi funkcijas, skirtingas pas-
kutiniame skiemenyje ir kituose skiemenyse. Graikų gravis (t. y. bizantiškasis oksito-
ninis gravis) būna tik paskutiniame skiemenyje; tik paskutiniame skiemenyje gravį
vartojo ir Kleinas (Š i n k ū n a s 2004, 44). Galima spėti, kad *Universitas* autorius
irgi buvo numatęs vartoti gravį tik paskutiniame skiemenyje, o mišriųjų dvigarsių
tvirtagalės priegaidės funkcija nepaskutiniame skiemenyje gravio ženklui galėjo ati-
tekti dėl spaustuvės netobulumo. 1737 m. leidinyje randame vieną atvejį, paprastai
laikomą korektūros klaida, kur tvirtagalė priegaidė pažymėta tildės ženklu ant pirmo-
jo dvigarsio sando: acc. pl. *Iûß* vel *Iũms* ([18] p.)⁴⁷; gali būti, kad toks parašymas
atspindi rankraščio būklę.

⁴⁴ Raidė *ú*, tiesa, buvo pavartota Stanisława Murzynowskio 1551 m. veikle *Ortografia polska*, bet
nepriėjo (K l e m e n s i e w i c z 1985, 357–370).

⁴⁵ Pažymėtina, kad lenkiški žodžiai 1737 m. *Universitas Lingvarum Litvaniae* leidime išspausdinti
kitu šriftu (*Schwabacher*) nei pagrindinis knygos tekstas. Pagrindiniame tekste 1 kartą pasitaiko raidė *á*
(*bràngiàusiás* [17] p., korektūros klaida), 2 kartus raidė *é* (*ésanczia* [27] p.; *wiénas* [21] p.), ir 5 kartus
raidė *ó* (*Krikfzcziónies* [10] p., *mazója* [15] p., *medzióju*, *medziójas*, *medziófanti* [45] p.), bet nerado-
me *í, ú, ir ý*.

⁴⁶ Galima spėti, kad ir [4] puslapio tekstas „Litera antiqua inter cursiva posita notat...“ originalo
rankraštyje turėjęs būti „Accentus acutus notat...“.

⁴⁷ Dar vieną kartą tildė pasirodo korektūros klaidoje vietoje gravio (*giaramē* [14]) ir vieną kartą
vietoje laužtinio cirkumflekso, nejučia sutapdama su dabartiniu kirčio žymėjimu (*tō* [8]). Šiuos atvejus
atrado R o z w a d o w s k i s (1897, 259), tačiau jis (arba jo straipsnio rinkėjas) tildės ženklą klaidingai
palaiškė ilgumo brūkšniu.

Akivaizdu, kad parinkdamas lietuvių priegaidžių ženklų išvaizdą (cirkumfleksas tvirtagai priegaidėi, spėjamas rankraščio akūtas tvirtapradei žymėti), nežinomas 1737 m. gramatikos autorius tęsė Kleino pradėtą sekimą graikų kalba ir humanistine lotynų rašyba⁴⁸.

Kaip įrodė *G i r d e n i s* (KD III, 103), Donelaičio vartoti kirčio ženklai irgi neretai pakluso graikų kalbos dėsniams. Laikydamasis graikų trečiosios moros taisyklės, Donelaitis žymėjo laužtinį cirkumfleksą priešpaskutiniame skiemenyje prieš trumpąją galūnę skiemenį: *Pônas* P251 (-ô-), *Ôžkas* P261 (ó-)⁴⁹, *ûzia* P601 (-ũ-) ir t. t. Kai kada Donelaičio tekste cirkumfleksą randame ir prieš tokį galūnę skiemenį, kuris dabartinėje bendrinėje kalboje būtų ilgus: *rûko* P216, *pašipûtes* W401 ir t. t., tačiau hegzametas patvirtina, kad šių formų paskutinis skienuo kiekybinėje eilėdaroje buvo laikomas trumpu. Galima spėti, kad šios galūnės Donelaičio tarmėje ar idiolekte arba iš tiesų buvo sutrumpėjusios (*G i r d e n i s* *ibid.*), arba priešpaskutinio skiemens cirkumfleksą Donelaitis vartojo kaip prozodinį (eilėdarą paaiškinantį) diakritiką, t. y. juo žymėjo eilėdaros reikalaujamą paskutinio skiemens trumpumą.

Alternatyvioji lietuvių priegaidžių žymėjimo tradicija

XIX amžiuje buvo pastebėta, kad lietuvių ir graikų priegaidžių morinė išraiška yra atvirkščia: graikų cirkumfleksas reiškia pirmosios moros kirtį (◌̄◌), taigi fonetiškai yra tarsi kokia tvirtaprade priegaidė, atvirkščia lietuvių tvirtagai; atitinkamai graikų akūtas su kirčiuota antrąja mora (◌̇◌) fonetiškai atrodytų panašesnis į lietuvių tvirtagalę priegaidę. Kalbos istorijos požiūriu, žinoma, viskas yra priešingai: graikų akūtą, ypač ā-kamienų galūnėse, atitinka lietuvių akūtas, o cirkumfleksas cirkumfleksą: θεά, θεᾶς, geróji, gerôsios. Šiuos tarpusavyje priešingus priegaidžių atitikimus vadinkime *g e n e t i n i u* (-ᾶς = -ōs) ir *f o n e t i n i u* (gr. ◌̄ = liet. ◌̄◌).

Matėme, kad graikiška Kleino sistema ir 1737 m. gramatikos sistema buvo tarsi nejučia paremta *g e n e t i n i u* priegaidžių atitikimu. XIX amžiuje kilo kita lietuvių priegaidės žymėjimo tradicija, sąmoningai paremta *f o n e t i n i u* atitikimu. Pirmasis žinomas jos atstovas buvo Simonas Stanevičius. Iš 1737 m. gramatikos *Universitas*

⁴⁸ 1737 m. pavartoti priegaidžių ženklai (gravis, cirkumfleksas ir antikvinė raidė) buvo išsaugoti ir vėlesniuose šio veikalo leidimuose ir citatose: 1829 m. Simono Stanevičiaus parengtame antrajame leidime, 1897 m. Rozwadowskio straipsnyje ir 1981 m. leidime. S. Stanevičius savo leidime lotynišką tekstą perrašė be diakritinių ženklų (ir be tildžių, ilgojo *s*, ligatūrų ar abreviatūrų), atitinkamai atnaujino ir lenkiškų žodžių rašybą, tačiau lietuvišką tekstą paliko visai nepakeistą, o savo pridėtose dviskaitos paradigmos tvirtaprade priegaidę pažymėjo tiksliai ta pačia *Universitas* sistema, tai yra antikvos raide, pvz. *Bukiau* „būkiva“, *girseu* „girsiva“ (*G i r d e n i s* 2000, 173; III 55–56).

⁴⁹ Kaip matome, Donelaičio ženklai iš tiesų neatspindi tikrųjų priegaidžių.

Lingvarum Litvaniae išmokęs priegaidžių žymėjimo (G i r d e n i s KD I, 173), pats Stanevičius vartojo atvirkščią ženklų sistemą, tvirtapradę priegaidę žymėdamas cirkumfleksu⁵⁰, o akūtu tvirtagalę. Net rengdamas antrąjį *Universitas* leidimą (Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos) ir palikęs jame visai nepakeistą pirmojo leidimo kirčio žymėjimą (ir antikvos raide, ir visa kita, taip pat ir savo pridurtose dviskaitos paradigmoje), Stanevičius pridėjo lietuvišką titulinį lapą, kuriame kirčius pažymėjo jau savąja sistema: *paraszítas* (-ý-), *spâustas* (-áu-).

Stanevičiaus žymėjimą perėmė Kazimieras Jaunius (Girdenis KD I, 173)⁵¹, inkorporavęs jį į savo sukurtą rašybos sistemą. Be to, Jaunius manė, kad fonetinis lietuvių akūto ir graikų cirkumflekso atitikimas turėtų rodyti ir jų genetinį ryšį. Dauguma duomenų tam, žinoma, prieštarauja (θεά, θεᾶς : *geróji, gerôsios* ir t. t.), tačiau Jaunius pasitelkė įvardžio dat. sg. fem. *jái* (Jauniaus rašyba *jaî*, o jo paties kai kada vartota morine transkripcija *jáai*) ir, sugretinęs ją su graikiško santykinio įvardžio dat. sg. fem. ἡ (Jauniaus morine transkripcija *héei*), spėjo, kad tai gali rodyti lietuvių akūto ne tik fonetinį panašumą, bet ir genetinį ryšį su graikų cirkumfleksu (LDS 65). Mūsų laikais, kaip žinia, manoma kitaip.

Iš Jauniaus kartu su visa jo rašyba šią kirčio žymėjimo sistemą perėmė Kazimieras Būga, bet vėliau jos atsisakė (G i r d e n i s KD I, 173). Taip alternatyvioji, arba fonetinė, lietuvių priegaidės žymėjimo tradicija baigėsi⁵².

Dabartinės lietuvių kirčio notacijos atsiradimas

Dabartinę lietuvių kirčio notaciją baigė formuoti Kuršaitis. Pasinaudojęs Kleino bei kitų Mažosios Lietuvos rašytojų praktika žymėti distinktyvinį cirkumfleksą gen. galūnėse ir 1737 m. gramatikos pasiekimais, cirkumfleksą Kuršaitis paskelbė tvirtagalės priegaidės (*Schleifton*) ženklu. 1849 m. dar vartojęs tradicinį laužtinį cirkumflekso ženklą (K u r s c h a t 1849, 38–47, LKFS 218–224), 1876 m. *Gramatikoje* Kuršaitis pakeitė jo išvaizdą iš laužtinės į riestinę, sakydamas, kad toks ženklas

⁵⁰ Stanevičiaus rankraščiuose cirkumfleksas buvo riestinės formos, tačiau spausdintuose veikaluose matome laužtinį (G i r d e n i s KD, I 173; III 55).

⁵¹ Pats Jaunius rašė ženklus perėmęs iš Daukšos (G i r d e n i s 2000, 173, 14 išn.), turbūt turėdamas galvoje diakritikų išvaizdą ir pačią idėją žymėti žodžio kirčius. Daukšos vartoti diakritikai neatitinka tikrųjų priegaidžių.

⁵² Mūsų laikais kai kurie indoeuropeistai vis dėlto kai kada operuoja panašia į Jauniaus sistema. Pavyzdžiui, Collinge, aptardamas Winterio dėsnį, sako, kad dabartinės lietuvių kalbos akūtas, „pritaikius normalią diakritikų vartoseną“ („given the normal diacritic usage“, t. y. vartojant ženklus pagal fonetinį atitikimą) nėra akūtas (C o l l i n g e 1985, 226), tarsi genetiniu principu paremta dabartinė lietuvių kirčio žymėjimo sistema būtų „nenormali“. Tokia nuomonė apie diakritikų vartojimą, žinoma, slepia skeptišką požiūrį į pačią lietuvių ir graikų priegaidžių giminystę.

pavidalas ne tik grafiškai panašesnis į graikiškąjį cirkumfleksą, bet ir geriau atspindi lietuviškąjį tono kitimą (K u r s c h a t 1876, 60; LKFS 221)⁵³.

Tuometinės spaustuvės galėjo nesunkiai išspausdinti riestinį cirkumfleksą, nes jos nuo seno turėjo lotyniškų raidžių su tildės ženklų, išvaizda identišku graikiškam cirkumfleksui⁵⁴. Riestinis cirkumfleksas neatrodė nematyta naujovė, ir perėjimas nuo laužtinių prie riestinių ženklų neturėjo būti sunkus.

Taip Kuršaitis užbaigė lietuvių kirčio notacijos sistemos kūrimą. Kaip matome, lietuvių kirtis imtas žymėti graikiškais ženklais netgi anksčiau, negu jais pažymėtų priegaidžių giminystė buvo aprašyta indoeuropeistikos požiūriu. Kitados galbūt intuityviai ar net automatiškai lietuvių kalbai pritaikytas graikų priegaidės ženklas pasirodė slepiąs daug gilesnę ir senesnę giminystę.

LITERATŪRA

- American Heritage Dictionary, 3rd edition, 1993 (elektroninis).
Arcadius Grammaticus, 1860, De accentibus, ed. M. Schmidt, Jena.
Bezenberger A., 1883, Grammatische Bemerkungen, – Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, VII, Göttingen.
Brugmann K., B. Delbrück, 1897, Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, I, Strassburg.
Buchienė T., J. Palionis, 1957, Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos, – Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius.
Collinge N. E., 1985, The Laws of Indo-European, Amsterdam etc.
Despauterius L., 1529, Orthographia, multo absolutissimi Grammatici Ioannis Despauterii Niniuitae, nunc primum cura Leuini Crucij, ac typis Ioannis Graphei in lucem <a>edita, [Colonia].
Dionysius Halicarnaseus, 1929, De compositione verborum, ed. H. Usener and L. Radermacher, – Dionysii Halicarnasei quae exstant, VI, Leipzig.
Dumčius J., 1989, Graikų kalba, Vilnius.
Erasmus Rotterodamus, 1558, De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione dialogus, Basileae.
Farrago libellorum quos omnium maxime Graecarum literarum candidatis lectu frugiferos fore diximus, Basileae, 1545 (VUB Senujų spaudinių skyriuje BAV 58.1.23).
Girdenis A., 2000, Priegaidės S. Stanevičiaus raštuose, – Idem, Kalbotyros darbai, I, Vilnius.
Girdenis A., 2001, „Metų“ hegzametras, – Idem, Kalbotyros darbai, III, Vilnius.

⁵³ Pažymėtina, kad riustinė cirkumflekso forma įprasta Vokietijoje spausdintuose graikiškuose leidiniuose. Jei lietuvių priegaidžių ženklus būtų kūręs anglas ar amerikietis, cirkumflekso ženklų gal būtų pasiūlęs apverstą lankelį.

⁵⁴ Galima atkreipti dėmesį, kad minėtame 1654 m. *Compendium* korektūros klaidų atitaisyme šalinamos abreviatūrinės tildės (Š i n k ū n a s ibid.), išskleidžiant pilnąsias formas (*gim̃e* keičiama į *gimme*, vok. tekste *Him̃el* keičiama į *Himmel*); turbūt Kleino buvo nuspręsta tekste vengti tildžių, kad skaitytojas jų nesupainiotų su kitais diakritikais, ypač panašiai atrodančiais kirčio ženklais.

- Girdenis A., 2001, Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema, – Idem, Kalbotyros darbai, III, Vilnius.
- Greek Letters. From Tablets to Pixels. Ed. Michael S. Macrakis, New Castle, Delaware, 1995.
- Hanschke P., 1914, De accentuum Graecorum nominibus, Bonnae.
- Haudry J., 1984, L'indo-européen, Paris.
- Hirt H., 1929, Indogermanische Grammatik, V. Der Akzent, Heidelberg.
- Jonikas P., 1938, Kleino gramatikų bendrinė kalba, – Archivum Philologicum, VIII, 66–67.
- Klemensiewicz Z., 1985, Historia języka polskiego, II, Warszawa.
- Koženiauskienė R., 1990, XVI–XVII a. prakalbos ir dedikacijos, Vilnius.
- Kuryłowicz J., 1939, Do metodyki badań akcentowych, – «Polono-Slavica» ofiarowane Prof. Dr. Henrykowi Ułaszynowi przez Koło Slawistów Studentów Uniwersytetu Poznańskiego im. J. Baudouina de Courtenay, Poznań.
- Kurschat F., 1876, Grammatik der litauischen Sprache, Halle.
- Kurschat F., 1849, Beiträge zur Kunde der litauischen Sprache, II, Königsberg.
- Kuršaitis F., 1997, Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas, vertė V. Z. Karosienė, – Lietuvių kalbos fonetikos skaitiniai, sudarė R. Kliukienė, Vilnius, 212–217.
- Kuršaitis F., 1997, Lietuvių kalbos gramatika (ištrauka), vertė V. Z. Karosienė, – Lietuvių kalbos fonetikos skaitiniai, sudarė R. Kliukienė, Vilnius, 218–224.
- Lasala F., de, 1998, Esercizi di paleografia latina, Roma (elektroninis).
- Laum B., 1928, Das alexandrinische Akzentuationssystem unter Zugrundelegung der theoretischen Lehren der Grammatiker und mit Heranziehung der praktischen Verwendung in den Papyri, – Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums, 4. Ergänzungsband.
- Leumann M., J. B. Hofmann, A. Szantyr, 1977, Lateinische Grammatik. Auf der Grundlage des Werkes von F. Stolz und J. H. Schmalz, I, Lateinische Laut- und Formenlehre, neu bearb. v. M. Leumann und J. B. Hofmann, 6. Auflage. München.
- LDS – Lietuvių dialektologijos skaitiniai, I, sudarė Z. Babickienė, B. Jasiūnaitė, Vilnius, 1999.
- LKFS – Lietuvių kalbos fonetikos skaitiniai, sudarė R. Kliukienė, Vilnius, 1997.
- Meillet A., 1905, Sur l'accentuation grecque, – Extrait des Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, Tome XIII, 13–17, Paris.
- Palmer L. R., 1954, The Latin Language, London.
- M. Fabius Quintilianus, M. Fabii Quintiliani Institutionis Oratoriae Libri Duodecim, I–II, ed. M. Winterbottom, 1970.
- Račkauskas M., 1930, Graikų kalbos gramatika, I, Fonetika ir morfologija, Marijampolė.
- Ramus P., 1569, P. Rami grammaticae libri quatuor, Basileae.
- Ramus P., 1569, P. Rami Rudimenta grammaticae latinae, Basileae.
- Rhenius J., 1692, Compendium Latinae grammaticae pro discentibus scriptum, Regiomonti.
- Rozwadowski J., von, 1897, Der litauische Akzent in der „Universitas Linguarum Litvaniae“, – Indogermanische Forschungen, VII, 233–270.
- Rupprecht K., 1950, Einführung in die griechische Metrik, München.
- Schwyzer E., 1939, Griechische Grammatik, I. Allgemeiner Teil. Lautlehre. Wortbildung. Flexion, München.
- Maurus Servius Honoratus, Commentarius in Artem Donati, – Grammatici Latini ex recensione Henrici Keilii, IV, ed. H. Keil 1864.
- Smyth H. W., 1984, Greek Grammar, Cambridge etc.
- Stanford W. B., 1967, The Sound of Greek. Studies in the Greek Theory and Practice of Euphony, Berkeley etc.
- Stang Chr. S., 1957, Slavonic Accentuation, Oslo.

Strockis M., 2001, Graikų kalbos kirčiavimas ir eilėdara XVII amžiaus Vilniaus universitete. Grigaliaus Sventickio *Odarion*, – Literatūra, XLIII (3), 106–116.

Strockis M., 2002, Graikų kalbos kirčiavimo teorijos ir Grigaliaus Sventickio *Odarion* (1604) eilėdara, – Literatūra, XLIV (3), 87–96.

Supplementa artis Dionysianae vetusta, ed. G. Uhlig, – Grammatici Graeci, I 1, Leipzig, 1883.

Šinkūnas M., 2004, Danieliaus Kleino gramatikų (1653 ir 1654) konvoliutas Vilniaus universiteto bibliotekoje, – Archivum Lithuanicum, VI, 43–50.

Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos, nuo nekurio nobažna ysz draugistes Jezaus kunyga lotiniszkey paraszitas yr spāustas Wyjlniuj’ metūse 1737, dabarcziu atrastas yr ysznauja swiētuy parōditas. Wyjlniuję spauptuwoj’ B. Neumana. Metūse nuog užgymyma Krystaus 1829. Grammatica brevis linguae Lituanaicae seu Samogiticae, a quodam pio Societatis Jesu sacerdote conscripta et typis mandata Vilnae a. MDCCXXXVII nunc reperta et iterum in lucem edita, Vilnae typis B. Neumannii. Anno a Christo nato MDCCCXXXIX.

Universitas Lingvarum Litvaniae, iš lotynų kalbos vertė ir įvadą parašė K. Eigminas, Vilnius, 1981 (su fotografuotiniu 1737 m. leidimo tekstu).

Wackernagel J., 1957, Altindische Grammatik, I, Göttingen.

Whitney W. D., 1950, Sanskrit grammar, Cambridge etc.

Zinkevičius Z., 1975, Iš lietuvių istorinės akcentologijos. 1605 m. katekizmo kirčiavimas, Vilnius.

Žulys V., 1966, Nosiniai galūnių balsiai J. Rėzos psalmyne, – Blt III (1), 25–28.

THE INFLUENCE OF GREEK AND LATIN ACCENTUATION ON LITHUANIAN ACCENT NOTATION

Summary

The accent signs of most alphabetic languages ultimately derive from Greek signs devised in the 3rd century BC. This ‘Alexandrine’ system of accent notation was transformed into the now current ‘Byzantine’ system for Greek around 400 AD. The Greek circumflex, originally written in the form of an arc like an inverted breve, was graphically transformed into its present wavy shape (identical to the Latin tilde) some time in the Middle Ages.

In 16th century Europe (not in the 17th century, as was earlier believed) an artificial, so-called ‘Henninian’, accentuation system of Greek arose. In consequence, Greek accent signs were often treated as meaningless diacritics, useful only for the distinction of otherwise homonymous word forms. A similar use of distinctive (phonetically meaningless) accents was created in the Latin script, where it was current from the late 16th to the late 18th century.

The Lithuanian accentuation of Daniel Klein follows closely this humanist Graeco-Latin usage of distinctive diacritics. The same tendency is observed in other Lithuanian writings of the time as well. The genitive singular endings *-ōs* / *-ēs* and genitive plural ending *-ū* were therefore more or less regularly marked with a circumflex sign, which had, at least in printed texts, the Latin angled (not the Greek tilde-like) shape. Thus the written circumflex sign, be it by incidence or, as Kurschat suggests, as a result of the intuitive insight of old Lithuanian grammarians, coincided with the actual Lithuanian circumflex intonation; accordingly the acute sign came to denote the Lithuanian acute intonation. The actual Lithuanian accents were, however, greatly distorted in writing by formally applying Greek accentuation rules.

The accent notation of the 1737 grammar *Universitas Lingvarum Litvaniae*, known for its exact adherence to the actual Lithuanian syllable intonations rather than to formally applied Greek rules, is nevertheless consistent with this Graeco-Latin tradition in its choice of the circumflex sign to mark the Lithuanian circumflex accent. In the printed 1737 book the accent notation appears, however, somewhat awkward – an accentless letter of a different typeface is substituted for a letter with the acute – but we argue that this oddity was not the original author’s intention but was due to the lack of accented letter punches at the Vilnius University printing house.

The alternative tradition of Lithuanian accent notation, started by Simonas Stanevičius, adopted by Kazimieras Jaunius, and rejected by Kazimieras Būga, is also discussed. While different from the traditional system, it was nevertheless based on the comparison of Lithuanian syllable intonations with those of Greek.

The Lithuanian accent notation was given its final form by Friedrich Kurschat, who also gave the Lithuanian circumflex sign its present wavy shape, directly and consciously, as he himself admits, derived from Greek (especially from the Greek typefaces current in Germany and France; in Anglophone countries the Greek circumflex often still has the old arc-shaped form).

The factor of the common Indo-European heritage in the actual coincidence of Greek and Lithuanian syllable intonations in the end syllables (acute in the nominative, circumflex in the genitive), put forward by Adalbert Bezzenberger, has suffered numerous attacks, notably from Jerzy Kuryłowicz; but it has never been convincingly disproved. It still seems that what once was an intuitive – or even incidental – choice of Greek accent signs to mark corresponding Lithuanian accents, indeed reveals a much older and deeper affinity.